

**SSSRNING PARCHALANISHI ORTIDAN MUSTAQILLIGINI QO'LGA KIRITGAN
TURKIYZABON DAVLATLAR VA TURKIYA O'RTASIDAGI MUNOSABATLARNING
BOSHLANISHI HAMDA ILK INTEGRATSIYA YO'LIDAGI QADAMLARI**

Muzaffarov Muhammadaminxon
ToshDSHU magistranti

Annotatsiya: *Ma'lumki, Sovuq urush davrida O'rta Osiyo va Janubiy Kavkaz hududlari sotsialistik ittifoq yetakchisi bo'lgan Rossiya nazorati ostida bo'lib, mintaqa davlatlari o'z ichki va tashqi siyosatlarini Moskva ko'rsatmalari bilan olib bordilar. Shu sababli, ikki qutbli dunyo tartibi barbod bo'lgunga qadar, ya'ni 1944-1991 yillar oralig'ida turkiyzabon davlatlar qarama-qarshi bloklarda mavjudligi sababli (AQSh va Rossiya), o'zlarining siyosiy, iqtisodiy va madaniy aloqalarini global kuchlardan mustaqil ravishda o'zaro bevosita rivojlantirish imkoniga ega emas edilar. Sovet Ittifoqi parchalanishi va ikki qutbli dunyo tartibining yemirilishi bilan bu davlatlar bir-birlarini yaqinroq bilish va ko'p tomonlama munosabatlarni rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ldilar. SSSRning parchalanishi turkiy tilli davlatlar o'rtasidagi integratsiyaning birinchi burilish nuqtasi bo'ldi.*

Kalit so'zlar: *Sovuq urush, SSSRning parchalanishi, turkiy tilli davlatlar, integratsiya, Turkiy tilli davlatlar davlat rahbarlari sammiti, sammitlar*

Markaziy Osiyo va Janubiy Kavkazdagi turkiyzabon davlatlar 1991-yilda o'z mustaqilligini e'lon qilishi va beshta mustaqil turk davlatining dunyo sahnasiga chiqishi Turkiya tashqi siyosatida yangi kun tartibining shakllanishiga sabab bo'ldi va olti turk davlati o'rtasida qizg'in muzokaralar boshlandi. 1991-yilda Turkiya davlati Ozarbayjon, Qozog'iston, Qirg'iziston, O'zbekiston va Turkmanistondagi yangi vaziyat bilan yaqindan yondosha bosladi va yangi mustaqil qardosh respublikalarni birinchi bo'lib tan oldi. Markaziy Osiyo va Kavkaz davlatlari birin-ketin mustaqilliklarini e'lon qilganlaridan so'ng Turkiya bu davlatlarni birinchi bo'lib tan olgan davlat sifatida mintaqada namuna va yetakchi bo'lishga harakat qildi va hatto mintaqadagi Rossiya ta'sirini sindirish uchun faol siyosat olib bordi. Biroq, 70 yillik sotsialistik o'tmish ta'siri bilan bu mamlakatlarning aloqa kanallari, iqtisodiyoti, sanoati, transporti va ta'limi SSSRning mafkuraviy tushunchasiga muvofiq tuzilgan va ularni Rossiyaga qaram qilib qo'ygan. Turkiyzabon davlatlarning sotsialistik o'tmish ta'sirida shakllangan qaramligini buzmasdan hamda o'zaro ikki tomonlama va ko'p tomonlama munosabatlarni bevosita rivojlantirmasdan turib, kuchli integratsiya tashabbusi infratuzilmasini shakllantirish mumkin emas edi. Shu bois 1990-yillarning boshlarida turkiyzabon davlatlarning integratsiya infratuzilmasi Turkiya va turkiy respublikalar o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri ikki tomonlama aloqa, transport, madaniyat va ta'lim, savdo va iqtisodiyot sohalarida aloqalarni rivojlantirishga urinishlar bilan boshlandi. Shunday qilib, Turkiya 1990-yillarning boshlarida turk respublikalari bilan tuzgan kelishuvlar bilan mintaqadagi davlatlarning, ayniqsa, iqtisodiy va tijorat sohalarida mustaqillikka,

ularning suverenitetini mustahkamlashga va mintaqa xalqlari sovet mafkurasidan xalos bo'lib, tarixiy o'zligi va o'ziga xosligini qayta tiklashiga ko'maklashishga asoslangan tashqi siyosatga e'tibor qaratdi. Xuddi shunday turkiyzabon respublikalar ham Turkiya bilan aloqa, transport, madaniyat va ta'lim, savdo-iqtisodiy sohalarda to'g'ridan-to'g'ri aloqalarini oshirishga asoslangan tashqi siyosat strategiyasini amalga oshirdilar.

Qozog'iston hali mustaqillikka erishmasdan oldin Prezident Nursulton Nazarboyev rasmiy tashrif bilan Turkiyaga keldi. Nazarboyev ushbu to'rt kunlik tashrifga o'zi bilan 50 nafar tadbirkorlik delegatsiyasini olib keldi. Boshqa tomondan Turkmaniston Prezidenti Saparmurod Niyozov 1991-yil 2-6-dekabr kunlari, Qirg'iziston Prezidenti Askar Akayev esa 1997-yil 22-26-dekabr kunlari Turkiyaga tashrif buyurdi.

Demirel hukumati Bosh vazirlik qoshida Markaziy Osiyo Turk Respublikalari bilan aloqalarni muvofiqlashtirishni ta'minlash uchun ishchi guruhi tuzdi. Bu guruh ishni muayyan tamoyillar asosida olib borish uchun "Ijro rejasi" va "Faoliyat dasturi"ni tayyorladi. Shu doirada 1993 yilgacha Turkiyaga birin-ketin tashrif buyurgan Turkiy Respublikalar rahbarlariga qo'llab-quvvatlash va yordam berish va'da qilingan 140 dan ortiq ikki tomonlama shartnomalar imzolandi. Turkiya Markaziy Osiyo Turk Respublikalarining barcha masalalarini xalqaro platformalarga olib chiqish va ularning Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Yevropada Xavfsizlik va Hamkorlik Konferentsiyasi (YXHT), Shimoliy Atlantika Assambleyasi, EKO va Islom konferentsiyasi tashkilotiga a'zo bo'lishini ta'minlashda o'z yordamini ko'rsatdi.

Demirelga ko'ra, Turkiya Markaziy Osiyo davlatlariga dunyo bilan bog'lanish va o'zlikni izlashda yordam berishi kerak edi. Darhaqiqat, turk xususiy sektori bu salohiyatni davlat muassasalaridan ancha oldin ko'rganligi sababli, mintaqaga ilk kunlardan tezda kirib keldi va bu sharoitda 1992 yil o'rtalariga kelib mintaqaga sarmoya kiritgan turk kompaniyalari soni 200 dan oshdi.

Turkiya, 1992 yil 27 yanvarda rasmiy gazetada chop etilgan Farmon bilan Markaziy Osiyo mintaqasi bilan ikki tomonlama aloqalarni rivojlantirish maqsadida TIKAni tuzdi. Boshqa tomondan, 1992 yil 10 yanvarda Ozarbayjonga, 1992 yil 10 fevralda esa O'zbekiston, Tojikiston, Turkmaniston, Qozog'iston va Qirg'izistonga elchilar tayinlandi. Demirelning 1992-yil 27-apreldan 3-maygacha bo'lgan O'rta Osiyo respublikalariga rasmiy tashriflari chog'ida Olmaota, Ashxobod, Boku, Bishkek va Toshkentda elchixonalar ochildi.

Turkiy tilli davlat rahbarlari sammitlarini tashkil etishda Turkiya Respublikasining sa'y-harakatlari katta bo'ldi. Shu yo'nalishda turkiy tilli davlatlar o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlash, integratsiyaning mustahkam poydevorini yaratish maqsadida va ikki qutbli dunyo tartibi so'nggida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan turli muammolarni bir-birlari bilan maslahatlashib hal qilishlarini ta'minlash maqsadida Turkiy tilli davlatlar o'rtasida Turkiy kengash kotibiyatining tashkil etildi va 2010-yilgacha davom etgan "Turk tilli davlatlarning davlat rahbarlari" nomi bilan sammitlar jarayonini boshladilar.

Turkiyzabon davlatlarning davlat rahbarlari nomi ostida birinchi sammit 1992-yil 30-31-oktabrda Anqarada bo'lib o'ytdi. Turkiyaning bu sammitdan umidlari katta edi va

sammit yakunida imzolanishi uchun maxsus deklaratsiya tayyorlagan edi. Deklaratsiya matnida turkiy respublikalar o'rtasida bir jamiyatga mansublik hissini kuchaytirish, jamoa bo'lib ishlashning o'zaro manfaatli ekanligini ta'kidlash va ba'zi qo'shma loyihalarni muhokama qilish o'rin oldi. Sammitda ochilish nutqini so'zlagan Turkiyaning o'sha paytdagi prezidenti Turgut O'zal turkiyzabon xalqlar oldida birlashishga asoslangan katta imkoniyat yaxshi baholansa, XXI asr turkiyzabon davlatlar yuksalib, kuchayib boruvchi asr bo'lishini ta'kidladi. Bu yo'nalishda Turgut O'zal "umumiy bozor" namunasi asosida kuchli ittifoq tashkil etilishi va turkiyzabon davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarning rivojlanishiga bo'lgan to'siqlarni olib tashlash, bojxona rejimlarini soddalashtirish kerak degan fikrni bildirdi. Bundan tashqari Turgut O'zal mintaqaviy qayta qurish va rivojlanish banki tashkil etish tashabbusi bilan chiqdi. Sammit yakunida mintaqada xavfsizlikni oshirish, fikr farqlarini bartaraf etish, tinch yechimlar yo'li bilan neft va gaz qazib olish va qayta ishlash loyihalari bo'yicha qo'shma ishlarni amalga oshirish hamda aloqa sohasida hamkorlik qilish orqali kabi aniq majburiyatlarni talab qilmaydigan nomoddiy masalalarni qabul qilishga doir Anqara deklaratsiyasini imzoladilar.

1994-2006-yillar orasida turkiyzabon davlatlarning davlat rahbarlari nomi ostida oltita muhim uchrashuv bo'lib o'tdi. Uchrashuvlar sanasi va ishtirokchi davlatlar bilan muhokama qilingan masalalarning asosiy mazmuni ko'rib chiqilganda asosan ipak yo'lini jonlantirish, muqobil transport tarmoqlarini rivojlantirish, tabiiy gaz va neft quvurlarini Turkiya orqali jahon bozorlariga ulashga oid masalalar muhokama qilindi.

Turkiyzabon davlat rahbarlarining ikkinchi sammiti 1993-yilda Bokuda o'tkazilishiga qaror qilindi. Biroq Ozarbayjon va Armaniston o'rtasida Tog'li Qorabog' masalasida yuzaga kelgan muammolar tufayli davlat rahbarlari ikkinchi sammitni 1994-yil 18-19-oktabr kunlari Turkiyaning Istanbul shahrida o'tkazishni maqsadga muvofiq deb topdilar. Sammitda mustaqillik, suverenitet, hududiy yaxlitlikni hurmat qilish, ichki ishlarga aralashmaslik va teng huquqlilik tamoyillariga alohida e'tibor qaratildi. Istanbulda bo'lib o'tgan sammit deklaratsiyasiga ko'ra, quyidagi masalalarga alohida urg'u berildi:

Sammitda ishtirok etuvchi davlatlarning xalqaro tashkilotlarda, xususan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) va Yevropada Xavfsizlik va Hamkorlik Kengashi (YXHT)da birgalikda harakat qilishini ta'minlash;

Ozarbayjon va Armaniston o'rtasidagi mojaroni tinch yo'l bilan hal etish masalalari muhokama qilgan holda, ikki davlat o'rtasidagi mojaroni BMT Xavfsizlik Kengashi rezolyutsiyalari asosida tinch yo'l bilan hal etish zarurligi;

Talabalar almashinuvi dasturlarini ishlab chiqish va davom ettirish. Bu yo'nalishda Turkiya Respublikasi "Buyuk talaba loyihasi"ni amalga oshirib, har bir mintaqada davlatiga 2 mingdan jami 10 ming talabaga Turkiya universitetlarida tahsil olish imkonini beradigan stipendiyalar ajratdi.

Sammitda ishtirok etgan davlat rahbarlari o'z mamlakatlaridagi boy tabiiy resurslar, xususan, tabiiy gaz va neftni o'zlashtirish, ularni eng tejamkor va qisqa muddatlarda

dunyoga yetkazish muhimligini ta'kidlab, ushbu munosabatda qo'shma loyihalar ishlab chiqish va amalga oshirishga kelishib oldilar.

Ular o'zaro savdo-sotiqni rivojlantirish va boshqa tegishli davlatlarning hamkorligi va hissasi bilan tarixiy Ipak yo'lining tiklanishini ta'minlashga e'tibor qaratdilar. Bu borada Turkiya hamkorlik va muvofiqlashtirish agentligi (TIKA), Tashqi iqtisodiy aloqalar kengashi (DEIK) va Eximbank kabi muassasalar savdo-iqtisodiy aloqalarni rivojlantirishga yordam berdi.

Mamlakatlar o'rtasidagi quruqlik, havo, dengiz/daryo va temir yo'l transportida mavjud aloqalarni yaxshilash va yangi aloqalarni o'rnatish ko'zda tutildi.

Qozog'iston tomonidan taklif etilgan "Osiyoda hamkorlik va ishonch chora-tadbirlari"ni ishlab chiqish bo'yicha olib borilayotgan tadqiqotlar va 1993-yil 12-iyulda Olmaota shahrida imzolangan kelishuv bilan tuzilgan TURKSOY faoliyatiga zarur yordam ko'rsatilishini ta'kidladilar.

Umuman olganda, 1993-1995 yillarda turkiyzabon davlatlar o'rtasidagi munosabatlar ikki tomonlama hamkorlik doirasida, ya'ni Turkiya-Markaziy Osiyo va Turkiya-Ozarbayjon o'rtasida rivojlandi. Bu yo'nalishda mintaqa davlatlari Turkiya ko'magida asosiy e'tiborni yosh kadrlar tayyorlash, ularning Rossiyaga qarshi mustaqilligini mustahkamlash, sovet tushunchasidan qutulish va o'z tarixiy o'zliklariga ega bo'lish uchun yoshlarga sarmoya kiritishga asoslangan tashqi siyosatga qaratdilar. Boshqa tomondan, sammitda institutsionalizatsiyaning boshlanishi deb hisoblash mumkin bo'lgan muhim qaror qabul qilindi. Shunga ko'ra, tashqi ishlar vazirlari yoki ular tayinlagan yuqori martabali amaldorlar sammit yig'ilishi qarorlari ijrosini ko'rib chiqish va keyingi yig'ilishga tayyorgarlik ko'rish uchun tegishli vaqtda maslahatlashuvlar o'tkazishga qaror qilindi. Xulosa qilib aytganda, turkiyzabon davlatlar Turkiyaning yordami bilan global va mintaqaviy tashkilotlar bilan aloqalarini rivojlantirib, dunyoga yanada kengroq ochilib, tanilishga harakat qildi. Ayni paytda mintaqadagi kelajak avlodning o'zligini anglab yetishi uchun ta'limning sovet uslubidan xalos bo'lishini istardilar va Turkiyadan bu maqsadda yangi maktab va universitetlar ochishni so'radilar. Bu yo'nalishda Qozog'istonning Turkiston shahrida Xoja Ahmat Yassaviy nomidagi xalqaro turk-qozoq universiteti tashkil etildi, 1995-yil 30-sentabrda Izmir shahrida Turkiya Respublikasi va Qirg'iziston Respublikasi hukumatlari o'rtasida Bishkekda Qirg'iziston-Turkiya Manas universitetini tashkil etish to'g'risida shartnoma imzolandi.

1995-yil 27-29-avgust kunlari Bishkekda turkiyzabon davlatlar davlat rahbarlarining uchinchi sammiti bo'lib o'tdi. Sammitda asosan axborot, madaniy, ilmiy-iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish hamda mintaqaviy barqarorlik va xavfsizlikni ta'minlash masalalari muhokama qilindi. Axborot, madaniyat va fan sohalaridagi aloqalarni rivojlantirish bo'yicha quyidagi asosiy masalalarga alohida e'tibor qaratildi:

Turk xalqlarining buyuk madaniy va tarixiy merosini asrab-avaylash va targ'ib qilish bo'yicha birgalikdagi sa'y-harakatlarni davom ettirish;

Qo'shma ta'lim muassasalarini tashkil etishga ko'maklashish va festivallar, madaniyat kunlarini tashkil etish: Shu nuqtai nazardan, Ozarbayjon-Turk, Qozoq-Turk, Qirg'iz-Turk va Turkman-Turk universitetlari kabi qo'shma ta'lim muassasalari tashkil etilganini mamnuniyat bilan qayd etdilar.

TURKSOYning umumiy madaniy qadriyatlarni rivojlantirish va tarqatish va targ'ib qilishdagi muhim rolini qo'llab-quvvatlashni davom ettirish;

Ommaviy axborotlashtirish sohasida hamkorlikni mustahkamlashga alohida e'tibor qaratildi.

Iqtisodiy munosabatlarni rivojlantirishga kelsak, quyidagi mavzular muhokama qilindi:

Mintaqaviy hamkorlikning muhimligini ta'kidlab, mamlakatlar o'rtasida ikki tomonlama va ko'p tomonlama iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish;

Davlatlar o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri va tranzit transport aloqalarini ta'minlash, xizmatlar va kapitalning erkin harakatlanishiga ko'maklashish, o'z aholisining mehnat sharoitlarini yaxshilash;

O'zaro savdo, bank va sug'urta faoliyatini qiyinlashtiradigan yoki cheklovchi to'siqlarni bartaraf etishga harakat qilish;

Mamlakatlarning boy tabiiy resurslarini, xususan, neft va tabiiy gazni qayta ishlashga harakat qilish va ularni yaqin kelajakda jahon bozorlariga yetkazib berishni ta'minlash va bu sohada qo'shma loyihalarni amalga oshirish;

Qozog'iston, Qirg'iziston va O'zbekistonning o'zaro tashabbusi bilan boshlangan mintaqaviy integratsiya jarayonini qo'llab-quvvatlash.

Mintaqaviy barqarorlik va xavfsizlik sohasidagi hamkorlik doirasida muhokama qilinadigan mavzular:

Ozarbayjon va Armaniston o'rtasidagi mojaroning BMT Xavfsizlik Kengashi Kengash qarorlariga muvofiq tinch yo'l bilan hal qilishni ta'minlash;

BMT va YXHTning mintaqaviy mojarolarda faolroq rol o'ynashi uchun davlatlarning sa'y-harakatlarini qo'llab-quvvatlash;

Giyohvand moddalar va qurol-yarog'larning noqonuniy kontrabandasiga qarshi yagona siyosatga rioya qilish zarurati bo'yicha konsepsiyani ta'minlash;

Ular har qanday separatistik harakatlarga qarshi bo'lib, terrorizmga qarshi kurashda xalqaro hamkorlikni ta'minlashga harakat qildi.

Yuqorida ko'rinib turibdiki, Bishkek sammiti asosan avvalgi sammitlarda muhokama qilingan masalalarning muhimligini tasdiqlovchi qarorlar qabul qilish bilan o'tkazildi.

1996-yil 21-oktabrda turkiyzabon davlatlar davlat rahbarlarining to'rtinchi sammiti bo'lib o'tdi. Toshkent deklaratsiyasining 16-moddasida qayd etilganidek, sammitda institutsionalizatsiya bo'yicha muhim qaror qabul qilindi va Turkiy tilli davlatlar sammiti Kotibiyatini tashkil etish va uning nizomini tayyorlashga qaror qilindi. Qarorni amalga oshirish Tashqi ishlar vazirliklariga yuklatildi va Kotibiyatga quyidagi vazifalar yuklanishiga kelishib olindi:

- Davlat rahbarlari va tashqi ishlar vazirliklari rahbarlariga taqdim etiladigan hujjatlarni muvofiqlashtirish va tayyorlash;
- Turkiyzabon davlatlar tili, madaniyati va yutuqlarini targ'ib qilish maqsadida simpoziumlar, konferensiyalar tashkil etish, seminarlar tashkil etish;
- Turk xalqlarining o'tmishi va bugungi hayotiga oid tarixiy manbalarni tadqiq qilish, jamlash va nashrga tayyorlash .

Bundan tashqari, sammitda turizm uchun qulay bo'lgan zarur infratuzilma va turistik yo'nalishlar tarmog'ini rivojlantirish, turkiyzabon xalqlarning buyuk madaniy-tarixiy merosini targ'ib qilish va keng jamoatchilikka yetkazish bo'yicha turli dasturlar yaratish, TRASEKA loyihasi va shimoliy-janubiy transport yo'lagining bir qismi sifatida Hind okeaniga chiqishga mo'ljallangan "Markaziy Osiyo-Afg'oniston-Afg'oniston" loyihasi "Pokiston" transport yo'nalishini tashkil etish tashabbusini qo'llab-quvvatlash hamda terrorizm va separatizm masalalariga qarshi kurashda hamkorlikni oshirish muhokama qilindi.

1998-yil 9-iyun kuni Qozog'istonning yangi poytaxti Ostonada Turkiyzabon Davlatlar Davlat rahbarlarining beshinchi sammiti bo'lib o'tdi. Turkmaniston sammitda parlament raisi darajasida vakillik qildi. Ostona deklaratsiyasiga ko'ra, quyidagi masalalar bo'yicha qaror qabul qilindi :

- Turkiyzabon davlatlar Davlat rahbarlari Kotibiyati to'g'risidagi nizom qabul qilindi va Kotibiyat ishini nazorat qilish Tashqi ishlar vazirliklariga yuklandi;
- Sammit Qozog'istonning yangi poytaxtini taqdim etish marosimi bilan bir xil sanada o'tkazilganligini hisobga olib, Qozog'istonda ro'y berayotgan voqealarni qo'llab-quvvatlashni davom ettirish,
- Savdo-iqtisodiy aloqalarni kengaytirish va chuqurlashtirish, Ipak yo'lini jonlantirish dasturini birgalikda amalga oshirish;
- o'z mamlakatlarida boy tabiiy resurslarni, xususan, tabiiy gaz, neft va gidroenergetikani qazib olish va ulardan foydalanish, energiya resurslarini jahon bozorlariga chiqarish bo'yicha qo'shma loyihalarni amalga oshirish, shuningdek, neft va tabiiy gaz quvurlarini yotqizish bo'yicha ishlar muhimligini ta'kidlab, Turkiya orqali O'rta er dengizi sohillariga va Yevropaga yetib borishi ma'lum bo'ldi.
- "Yevropa-Kavkaz-Osiyo" transport koridorini rivojlantirish bo'yicha xalqaro konferensiyani qo'llab-quvvatlash;
- sanoat, qishloq xo'jaligi, transport va aloqa sohalarida qo'shma konsorsiumlar tashkil etishni rag'batlantirish hamda ilmiy-texnikaviy, mavjud transport-kommunikatsiya infratuzilmasini takomillashtirish;
- Qozog'iston, Qirg'iziston va O'zbekiston tomonidan mintaqada integratsiya jarayonlarini rivojlantirish va kengaytirish bo'yicha tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash hamda Qozog'iston tomonidan Osiyoda hamkorlik va ishonch choralari bo'yicha konferensiyani chaqirish bo'yicha tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash;

- Ozarbayjon va Armaniston o'rtasidagi mojaroning BMT Xavfsizlik Kengashining tegishli rezolyutsiyalari va YeXHT Lissabon sammitining uchta tamoyili doirasida tinch yo'l bilan hal etilishini qo'llab-quvvatlash;

- Terrorizm, fundamentalizm va separatizmga qarshi kurashish maqsadida xalqaro hamkorlikni oshirish.

2000-yil 8-aprelda Bokuda turkiyzabon davlatlar davlat rahbarlarining 6-sammiti bo'lib o'tdi. Sammitda O'zbekiston va Turkmaniston parlament spikerlari darajasida vakillik qildi. Shu bilan birga, sammitda institutsionalizatsiya nomi bilan yana bir muhim qadam tashlandi va Boku deklaratsiyasining 15-moddasida ta'kidlanganidek, Turkiyzabon davlatlar Davlat rahbarlari yig'ilishlari Kotibiyatiga e'tibor qaratildi. Boku sammitida Turkiyada doimiy kotibiyat tashkil etishga qaror qildi. Bundan tashqari asosan quyidagi mavzular muhokama qilindi:

- fan, madaniyat, ta'lim va axborot almashinuvi sohalarida hamkorlikni rivojlantirish va mustahkamlash;

- Buyuk Ipak yo'lini jonlantirish va mintaqa davlatlarining o'zaro manfaatli iqtisodiy aloqalarini mustahkamlash;

- Yevropa-Kavkaz-Osiyo yo'lagida xalqaro yuk tashishni rivojlantirish bo'yicha avval qabul qilingan hujjatlar bilan imzolangan, import va eksport mahsulotlarining erkin o'tishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga qaratilgan bitimlarni amalga oshirish;

- xususiy moliya institutlarini o'z mamlakatlarining boy tabiiy resurslarini, ayniqsa, tabiiy gaz va neftni o'zlashtirish va qazib olishga, shuningdek, gidroenergetika resurslaridan foydalanishga rag'batlantirish orqali qo'shma loyihalarni amalga oshirish;

- 1999-yil 18-noyabrda imzolangan Boku-Jayhon yirik neft quvuri to'g'risidagi Istanbul deklaratsiyasi va Turkmaniston-Ozarbayjon-Gruziya-Turkiya-Yevropa-Kaspiy tabiiy gaz quvurini amalga oshirish to'g'risidagi hukumatlararo deklaratsiyaning imkon qadar tezroq amalga oshirilishini ta'minlash;

- Iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish va milliy sanoatni mustahkamlash. Kichik va o'rta korxonalar sohasida ilmiy-texnikaviy hamkorlikni mustahkamlash, kadrlar tayyorlash bo'yicha tajriba va axborot almashish;

- parlamentlar, markaziy va mahalliy hukumatlar, ijtimoiy va nodavlat tashkilotlar o'rtasidagi hamkorlikni qo'llab-quvvatlash;

- terrorizm, fundamentalizm va diskriminatsiyaga qarshi kurashda xalqaro hamkorlikning samarali mexanizmini yaratish va bu sohada axborot almashinuvini ta'minlash.

2001-yil 26-27-aprel kunlari Istanbulda turkiyzabon davlatlar davlat rahbarlarining 7-sammiti bo'lib o'tdi. Istanbul deklaratsiyasi imzolangan sammitda avvalgi yig'ilishlarda qabul qilingan natijalarning amalga oshirilishi tasdiqlandi va institutsionalizatsiya nomi bilan bir qator muhim qarorlar qabul qilindi. Shunga ko'ra, "Turkcha so'zlashuvchi davlatlar" iborasi o'rniga "Turk tilida so'zlashuvchi davlatlar" iborasi qo'llanildi. Shu bilan birga, sammit davomida Qozog'iston Prezidenti Nursulton Nazarboyev Oqsoqollar kengashi

va Turkiy tilli mamlakatlar parlament assambleyasini tashkil etishni taklif qildi . Istanbul sammiti ilk integratsiya yo'lidagi oxirgi sammit bo'ldi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda turkiy tilli davlatlar o'zlarining ilk integratsiyasining dastlabki bosqichida ko'plab sammitlar o'tkazib, Turk dunyosida hamkorlik poydevori qo'ydi. Turkiy Kengashdan oldin Turkiya, Qozog'iston, Ozarbayjon, Qirg'iziston, Turkmaniston va O'zbekiston o'rtasidagi munosabatlar infratuzilmasini shakllantirgan 10 ta sammit o'tkazildi. Turgut O'zal mezbonlik qilgan sammit bilan boshlangan va 1992 yili Anqara deklaratsiyasining imzolanishi bilan yakunlangan sammitlar diplomatiyasi 2010 yilgacha davom etdi. 1992-yilda Turk dunyosi davlat rahbarlari Ebulfez Elchibey, Nursulton Nazarboyev, Asqar Akayev, Islom Kerimov va Saparmurod Niyozovlar dastlabki sammitda qatnashgan edi. Yuqori darajadagi ishtirok bilan o'tgan sammitda turkiy tilli davlatlar o'rtasidagi hamkorlik imkoniyatlari muhokama qilindi. Tomonlar o'rtasida qo'shma sarmoyaviy va iqtisodiy hamkorlik imkoniyatlari muhokama qilindi, jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuv masalalari muhokama qilindi. Ushbu sammitdan boshlanadigan sammitlar turkumi mos ravishda; U 1994-Istanbul, 1995-Bishkek, 1996-Toshkent, 1998-Ostona, 2000-Boku, 2001-Istanbul, sammitlari bilan davom etdi. Ammo XXI asr boshlariga kelib turkiy zamon davlatlar o'rtasida yuzaga kelgan munosabatlardagi sovuqlik hamda bu davrda kelib ancha faollashgan Rossiyaning "yaqin atrof" siyosati natijasida ilk integratsiyani shakllantirish yo'lidagi urinishlar muvaffaqiyatsizlikka uchradi va barbod bo'ldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. "Antalya Bildirisi", Türk Keneşi, <https://goo.gl/JC7732> (Erişim Tarihi: 14.04.2017).
2. "Astana Bildirisi", Türk Keneşi, <https://goo.gl/xVBc5F>, (Erişim Tarihi: 16.04.2017).
3. "İstanbul Bildirisi", Türk Keneşi, <https://goo.gl/ozC7Dn>, (Erişim Tarihi: 14.04.2017).
4. "Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi Abzal Saparbekuly ile Önceki Göreviyle İlgili Mülakat", Asya Avrupa: Haber-Yorum Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 16, Nisan 2017.
5. "Nahçıvan Bildirisi", Türk Keneşi, 2009, [http://www.turkkon.org/tr-TR/nahcivan-bildirisi-\(2009\)/4/911/911/290](http://www.turkkon.org/tr-TR/nahcivan-bildirisi-(2009)/4/911/911/290), (Erişim Tarihi: 12.04.2017).
6. "Taşkent Bildirisi", Türk Keneşi, <https://goo.gl/uRGW3r>, (Erişim Tarihi: 14.04.2017).
7. "Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi: Zirveler Tarihçesi", Türk Keneşi, <http://www.turkkon.org/tr-TR/zirveler-tarihcesi/4/52>, (Erişim Tarihi: 14.02.2016).
8. Aydın, Mustafa, Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler, (Edt.) Oran, Baskın, Türk Dış Politikası, Cilt 2: 1980 – 2001, İletişim Yayınları, 11. Baskı, İstanbul 2009, s. 371

9. Mehmet Seyfettin Erol, “AB ve Türkiye’nin Avrasya Politikası”, Z. Dağı, der., AK Partili Yıllar, Orion Yayınları, Ankara 2006, s. 327-330.

10. Mehmet Seyfettin Erol, “20. Yıldönümünde Türkiye-Türk Dünyası: Sorunlar, Arayışlar ve Gelecek”, Mehmet Seyfettin Erol-Yavuz Gürler, der., Türk Dünyası 20 Yıllığı: Tahliller, Değerlendirmeler, Öngörüler ve Özeleştiriler, Türksav Yayınları, Ankara 2011, s. 44.

11. Durmuş, Mustafa, ve Yılmaz, Harun, Son Yirmi Yılda Türkiye’nin Orta Asya’ya Yönelik Dış Politikası ve Bölgedeki Faaliyetleri, Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri: Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkileri, (Edt.) Aydıngün, Ayşegül, ve Balım, Çiğdem, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2012, ss. 490-503.

12. Turgut, Hulusi, Adriyatik’den Çin Seddi’ne Avrasya ve Demirel, Doğu Yakası’nın Hikayesi, I. Cilt, ABC Basın Ajansı, Ankara 2001, ss. 42-44.

13. Süleyman Sırrı Terzioğlu, “Uluslararası Hukuk Açısından Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi”, Uluslararası Hukuk ve Politika, Cilt: 9, Sayı: 36, 2013, s. 47.